

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО РОЗВИТКУ
УПРАВЛІНСЬКО-ЛІДЕРСЬКИХ ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ
ЗДІБНОСТЕЙ
УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

**Л. М. Шевчук,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України**

2017

Для сучасної України характерна необхідність здійснення перетворень у суспільно-політичній та економічній сферах. Здійснення змін, пов'язаних із переліченими вище аспектами, потребує ефективного керівництва, потужного лідерства, зростання підприємництва.

Для ефективного функціонування системи управління державними й приватними установами та підприємствами необхідні керівники, які здатні професійно здійснювати управління, та, водночас, впроваджувати власну стратегію щодо його вдосконалення. Управлінець має поєднувати в одній особі керівника та лідера, який завдяки харизмі, неформальному авторитету здатен здійснювати вплив на окремих працівників та весь колектив загалом. Водночас, надзвичайно важливим є підприємництво, яке у сучасних умовах є запорукою розвитку економіки України, створення нових робочих місць, підвищення рівня життя населення, одним із шляхів самореалізації особистості.

Зважаючи на важливість та актуальність проблеми, необхідним та нагальним є здійснення на державному рівні комплексної діяльності щодо забезпечення оптимального зростання лідерства та підприємництва, вдосконалення системи управління. На нашу думку, доцільним пропедевтичним засобом є розвиток управлінсько-лідерських та підприємницьких учнів, починаючи із молодшого шкільного віку. Водночас, наголошуємо, що мова йде саме про розвиток здібностей учнів, що є прийнятним і доступним за умови врахування вікових особливостей школярів, – використання відповідних форм і методів, застосування спеціально розробленої методики розвитку управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей учнів початкових класів.

Для ефективного формування управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей учнів 1-4 класів у рамках курсу за вибором розроблено відповідну навчальну програму (авт. Шевчук Л.М.) [49], якій Комісією з педагогіки та методики початкового навчання Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України надано позитивну

оцінку з висновком «Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах» (Лист Інституту модернізації та змісту освіти МОН України від 06.09. 2017 р. №21.1/12-Г-641).

Основою змісту навчальної програми є такі постулати:

- 1) кожен майбутній управлінець має бути водночас лідером;**
- 2) справжній лідер – це той, хто веде за собою, з радістю сприймає успіхи інших, сприяє росту оточуючих;**
- 3) для того, щоб стати успішним підприємцем, необхідно бути лідером та вмілим керівником.**

Управлінсько-лідерські і підприємницькі здібності молодших школярів окреслені з опорою на сутність таких понять та аспектів:

- «здібності» – природний нахил до чого-небудь; якості та навички, що обумовлюють легкість і швидкість навчання новим способам і прийомам; обдарування; талант; властивість; здатність здійснювати якісь дії; особливість, що виявляється в умінні щось робити; індивідуально-психологічні особливості особистості, які дозволяють людині займатися тією чи іншою діяльністю, є умовою її успішності [2, с. 361; 16, с.140; 33, с. 230; 12, с. 173; 18, с.755-756; 27, с. 63; 12, с.339; 28, с.381; 11, с. 313; 26, с. 368];
- «управління» – є функцією організованих (високоорганізованих) систем; цілеспрямованою особливою діяльністю суб'єктів управління; цілеспрямованим впливом на об'єкт управління; процесом прийняття і реалізації управлінських рішень; процес постійного руху і обміну інформацією між об'єктом і суб'єктом управління та ін. [36, с. 33-45];
- «функції управління» – (за А. Файолем) планування, організація, керівництво, координація і контроль;
- «ролі керівника» – (за Г. Мінцбергом) міжособистісні (головний керівник, лідер, зв'язкова ланка), інформаційні (приймач та поширювач інформації, представник), ролі, пов'язані із прийняттям рішень (підприємець, відповідальний за коригувальні дії, розпорядник ресурсів, відповідальний учасник переговорів);
- «здатності, необхідні для ефективного управління» – (за М. Вудскоком, Д. Френсісом) «здатність керувати собою; зрозумілі, виважені та чіткі особисті цілі; постійний особистісний ріст; навичка вирішувати проблеми; винахідливість і здатність до інновацій; висока здатність впливати на оточуючих; здатність керувати; уміння навчати і розвивати підлеглих та ін.» [4, с. 21];
- «лідерство» (англ. leadership – управління, керівництво, лідерство) – (за П. Нортхаузом та Е. Шейном) управлінський вплив, вплив на особистість / групу для досягнення спільної мети, керівництво, здійснене завдяки цінним особистісним якостям;
- «лідер» – особа, яка здійснює керівництво, йдучи попереду, спонукає інших йти за ним (нею), характеризуватися енергійністю, упевненістю в собі, рішучістю, вирізняється

інтелектом, ораторським мистецтвом, здатністю викликати у людей повагу, довіру, вести за собою, випромінювати оптимізм і ентузіазм тощо;

- «модель сильного лідера» – (за Ї. Ченгом) передбачає надання іншим членам колективу підтримки, розвиток прихильності до запровадження змін, до активізації позитивної взаємодії; потребує наявності в лідера ясного і логічного мислення, здатності до формулювання чітких цілей і перспектив розвитку організації (підприємства); передбачає уміння розвитку ефективного співробітництва, надання підтримки позитивним ініціативам, розв'язання конфліктів між членами колективу; спонукає інших професійного розвитку й удосконалення якості роботи тощо;

- «підприємництво» – «самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, надання послуг і торгівлі з метою одержання прибутку» [19, с. 132];

- «підприємливість» – це практична кмітливість, здатність активно діяти, ініціативність, мінливість в новій обстановці, наполегливість;

- «підприємець» – «людина, яка організовує і управляє підприємством з метою власної вигоди, ... вкладає свої ідеї, знання і навички у планування, організацію і управління виробництвом, несе відповідальність за свою справу...» [19, с.133]; (за С. Брю, Й. Шумпетером, К. Макконелом, Г. Мінцбергом) це новатор, економічний лідер, здатний приймати основні рішення, іти на виправданий ризик і на впровадження нововведень, ініціативна, самостійна, динамічна, творча особистість.

Зважаючи на складність проблеми та вікову специфіку школярів у навчальній програмі курсу за вибором відображено спільні та основні складники управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей учнів.

У пояснювальній записці до програми акцентовано увагу на тому, що основна *мета* курсу за вибором – розвиток управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей учнів 1-4 класів.

Реалізація мети курсу передбачає ознайомлення учнів із сутністю системи понять **без зазначення термінів або без акцентування уваги на термінах** (конкретно уточнено у тексті навчальної програми), розвиток комплексу здібностей, умінь, навичок, важливих для майбутніх лідерів, управлінців, підприємців, формування позитивно налаштованої активної особистості, що прагне та вміє співпрацювати на засадах справедливості та доброзичливості.

Курс за вибором реалізується за такими *змістовими лініями*:

- 1) розвиток активності, проактивності, ініціативи, здатності до генерування ідей, мислення і творчих здібностей школярів;

- 2) розвиток здібностей учнів відповідно до функцій управління;
- 3) розвиток схильності до налагодження приязних стосунків, комунікативних умінь, формування умінь роботи в команді;
- 4) формування умінь роботи із текстовою інформацією;
- 5) виховання рис характеру та якостей особистості, необхідних для управлінців, лідерів, підприємців.

Тобто, відповідно до змістових ліній авторської навчальної програми основну увагу приділено таким аспектам розвитку управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей учнів (рис.1):

Рисунок 1. Основні аспекти розвитку управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей учнів 1-4 класів відповідно до навчальної програми курсу за вибором (авт. Шевчук Л.М.).

Структура курсу. Програма курсу за вибором для розвитку управлінсько-лідерських здібностей та підприємницьких здібностей молодших школярів розрахована на 35 годин. Навчальні години розподіляються таким чином: 1 година на тиждень протягом навчального року та 1 резервний урок.

Наголосимо ще раз, що зважаючи на складність проблематики, з метою врахування вікових особливостей школярів ознайомлення учнів із сутністю понять відбувається **без зазначення термінів або без акцентування уваги на термінах**). Передбачено використання дидактичних ігор, інсценізацій, інтерактивних технологій навчання, різних моделей співпраці школярів та ін.

Розглянемо детальніше специфіку розвитку управлінсько-лідерських і підприємницьких здібностей учнів початкових класів відповідно змістових ліній навчальної програми.

1. Розвиток активності, проактивності, ініціативи, здатності генерувати нові ідеї та запалювати ними інших, мислення й творчих здібностей школярів

Вагомим стимулюючим фактором для реалізації зазначеної змістової лінії є позитивний вплив на мотивацію молодших школярів до різноманітної діяльності у контексті розвитку управлінсько-лідерських і підприємницьких здібностей вродженої потреби особистості до функціонування (діяти, прагнути до чогось тощо), прагнення до нового (відсутність задоволення потреби у новій інформації викликає негативні емоції), самодетермінації, самоактуалізації і самореалізації, що стимулює виявлення активності.

Відповідно до змісту розробленої нами програми курсу за вибором передбачено розвиток у молодших школярів активності та проактивності, основами якої (за Р. Кові) є самоусвідомлення, совість, уява та сила волі, завдяки яким має здатність людини брати на себе відповідальність та ініціативу й фокусуватися на тому, що можливо змінити, «діяти на основі принципів, а не просто залежати від емоцій або обставин» [17, с.10].

Зокрема, у 1 класі доцільним є ознайомлення із сутністю понять «активна людина», у 2-4 класах – продовження роботи над поняттями «активна», «проактивна» людина під час обговорення конкретних життєвих ситуацій, формування мотивації до виявлення ініціативи на прикладі життя відомих людей та шляхом обговорення змісту прослуханих (прочитаних) оповідань, казок, статей із журналів, переглянутих відео; у 2 класі – добір способів виявлення ініціативи після аналізу запропонованих ситуацій під час співпраці у парах, групах; у 3-4 класах – добір та продукування способів виявлення ініціативи.

Наприклад. У 2 класі вчитель пропонує школярам переглянути відео про Афроза Шаха із Мумбаї (сторінка Molnia Plus у мережі Facebook), який у 2015 році поселився у квартирі біля пляжу, засипаного сміттям. Педагог акцентує увагу учнів на деталях історії. Так, висота шару мусору була більше росту учня 1-2 класу, а ширина смуги – такою, що для того, щоб її перейти необхідно було більше, ніж пів години. І ось Афроз Шах, після того, як переїхав у куплену квартиру, почав у кожні вихідні прибирати сміття. Незабаром до нього приєднався сусід. Через кілька місяців Афрозіві допомагало вже більше 10 тисяч добровольців. Люди очищали пляж більше ніж півтора року. Всього із пляжу вивезли більше 5 мільйонів кілограмів сміття. Це було найбільше, найдовше прибирання пляжу за всю історію людства. Афроза Шаха нагородили титулом «Чемпіон світу». Підсумок обговорення: головне не титул. Головне – результат: зникло величезне звалище мусору, тепер люди милуються прекрасним пляжем на березі океану. І все це дякуючи починанню однієї небайдужої людини, пам'ять про вчинок якої залишиться у серцях багатьох.

Згідно зі змістом навчальної програми починаючи із 3 класу пропонуємо здійснювати добір та генерування учнями власних ідей, використовуючи запропоновану інформацію, допоміжні запитання; вправління у «запалюванні» інших запропонованими та власними ідеями у 4 класі.

Для формування у школярів умінь чітко, впевнено і переконливо висловлювати власні ідеї доцільно використовувати «Метод Прес», – учень розповідає про свою ідею, використовуючи допоміжні фрази «Я вважаю, що...», «... тому, що...».

Вправління школярів у висловленні ідей радимо здійснювати застосовуючи такі інтерактивні технології:

- «Мікрофон» – учні по черзі висловлюють власні ідеї (може поєднуватися із прийомом «Незакінчені речення»);
- «Мозковий штурм» – школярі колективно продукують та обговорюють якомога більшої кількості ідей за короткий проміжок часу (як допоміжний матеріал доцільно використовувати предмети, картинки, слова, фрази).

Продукування ідей із використанням інтерактивної технології «Мозковий штурм» спочатку варто здійснювати в умовах фронтальної роботи, згодом (після того, як учні усвідомлять механізм діяльності) – під час співпраці у групах.

Наприклад. Працюючи у групах школярі отримують по кілька кольорових олівців, завдання: «Поміркуйте, що можна намалювати отриманими олівцями.» і грають у гру «Хто більше?» (відбувається змагання між парами). Варіанти комбінацій кольорів олівців: варіант 1 – жовтий і зелений, варіант 2 – жовтий і синій, варіант 3 – жовтий і червоний. Для перевірки реалістичності ідей (без зазначення терміну) школярі перевіряють їх на практиці (малюють). Перемагає у грі та група, яка запропонує більшу кількість ідей (до того ж ідей, які можливо реалізувати).

Для вправління у «запалюванні» інших запропонованими та власними ідеями пропонуємо застосовувати дидактичні ігри такі інтерактивні технології навчання:

- «Коло ідей» – працюючи у групах школярі висловлюють ідеї, обирають найбільш вдалу із них та презентують перед класом;
- «Займи позицію» – учень обирає варіант ідеї та намагається аргументувати свій вибір;
- «Зміни позицію» – працюючи у парі учень обирає одну із двох ідей, висловлює аргументи на її користь, слухає аргументи товариша щодо іншої ідеї, після чого відбувається обмін ідеями, їх осмислення й озвучення аргументів.

Інтерактивну технологію навчання «Зміни позицію» варто спочатку поєднувати із технологією «Акваріум», що передбачає описану вище роботу у

парах перед класом, що дає можливість для спостереження і корекції (об'єднувати у пару бажано школярів із високим або хоча б із середнім рівнем навчальних досягнень, для того, щоб інші учні побачили зразок навчальної діяльності).

Для реалізації значеної вище змістової лінії також передбачено розвиток мислення учнів. Зокрема, це виконання таких операцій як порівняння (виявлення схожості і знаходження відмінностей), аналіз (виокремлення складових елементів), синтез (відновлення цілого шляхом встановлення зв'язків) та узагальнення (порівняння ознак, зв'язків та виявлення загальних).

Одним із способів розвитку мислення є виконання завдань під час роботи над текстами (зокрема їх порівняння, синтез (завдання на конструювання) тощо).

Приклад 1. Працюючи у парах учні 3 класу читають два запропоновані тексти (картка 1 і картка 2).

Картка 1.

Георгій Скребицький, Віра Чапліна

КУДИ КОМАРІ ВЗИМКУ ПОХОВАЛИСЯ

На зиму комарі поховалися в різні щілини, в старі дупла.

Вони й біля нас зимують. Причепляться комарі своїми довгими ніжками до стелі, до стін та й сплять цілу зиму.

Переклад з російської О. Лук'янчук

Картка 2.

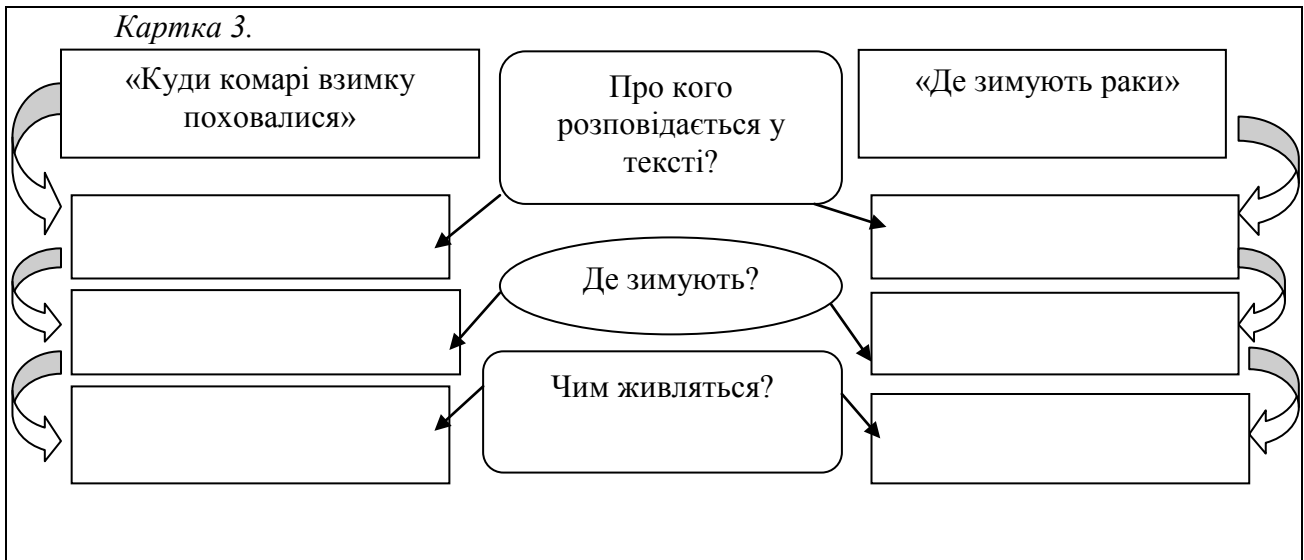
Анатолій Григоруk

ДЕ ЗИМУЮТЬ РАКИ

Коли хочуть когось із неслухів утихомирити, то кажуть: «Ось я тобі покажу, де раки зимують!»

Тим часом раки – створіння водяні. Вони мешкають, ну й, звісна річ, зимують у неглибоких підводних печерах. Вдень раки спочивають, а поживу собі шукають уночі. Їдять вони комах, черв'яків, пуголовків. А ще їм смакують всякі рештки рослин і тварин. Так вони очищають водойми, і за це їх називають санітарами.

Потім порівнюють тексти і заповнюють схему, що передбачає порівняння текстів.

Приклад 2. Для співпраці у групах учні 4 класу отримують картку (картка 1) – аркуш, на якому вказано назву та автора оповідання та конверт із окремими частинами розрізаного тексту (картка 2), які учні читають та наклеюють у правильній послідовності на картку 1.

Картка 1.

Константин Паустовський

КІТ-ЗЛОДЮГА

Картка 2.

Ми впали у розпач. Ми не знали, як піймати того рудого kota. Він обкрадав нас щоночі. Він так спритно ховався, що ніхто з нас його до пуття не бачив. Лише через тиждень пощастило нарешті довідатися, що в kota розірване вухо і відрубаний шматок брудного хвоста.

То був кіт, який тратив будь-яку совість – кіт – волоцюга й розбишака. Ми прозвали його Злодюгою.

Він крав усе: рибу, м'ясо, сметану й хліб. Одного разу він навіть вирив у комірчині бляшанку із черв'яками. Він їх не з'їв, але збіглися кури й склювали весь наш запас черв'яків.

Об'ївшись, кури лежали на сонці й стогнали. Ми ходили навколо них і лаялися, проте риболовля все одно була зірвана.

Майже місяць ми згаяли на те, щоб вистежити рудого kota.

Сільські хлопчачки допомагали нам у цьому. Одного разу вони прибігли й, засапавшись, розповіли, що вранці кіт промчав, присідаючи через городи й проніс у зубах мотузку із нанизаними на неї окунями. Ми кинулися у погріб і виявили пропажу.

Це вже була не крадіжка, а грабіж. Ми заприсяглися піймати kota і відлущувати його за розбишацькі витівки.

Кіт піймався того ж вечора. Він поцупив зі столу шматок ліверної ковбаси й поліз ним на березу.

Ми заходилися трясти березу. Кіт упустив ковбасу. Він дивився на нас згори дикими очима й грізно вив. Та порятунку не було, і кіт зважився на відчайдушний вчинок. Жахливо виючи, він зірвався з берези, упав на землю, підскочив, як футбольний м'яч, і чкурнув під

будинок. Нарешті кіт попався. Він заліз у єдиний вузький лаз. Виходу звідти не було.

Ми затулили лаз старою рибальською сіткою й почали чекати. Та кіт не виходив. Він огидно вив, вив безперестанку і без будь-якої втоми.

Минула година, друга, третя... Пора було лягати спати, але кіт вив і вив під будинком, і це нас дратувало.

Тоді викликали Леоніда, сина сільського шевця. Леонід славився безстрашністю і спритністю. Йому доручили витягти kota з-під будинку.

Леонід взяв шовкову волосінь, прив'язав до неї за хвіст пійману вдень плотвичку і закинув її через лаз у підвал.

Виття припинилося. Ми почули хрускіт і клацання – кіт уп'явся зубами у риб'ячу голову. Леонід потяг за волосінь. Кіт відчайдушно опирався, та Леонід був дужчий і, крім того, кіт не хотів випускати смачну рибу.

За хвилину голова kota із затиснутою в зубах плотвичкою показала в отворі лазу. Леонід захопив kota за шкурку й підняв над землею. Ми вперше розгледіли його як слід.

Кіт замружив очі й прищулив вуха. Хвоста він про всяк випадок підібгав під себе. То був худючий, попри постійні крадіжки, кіт-безпритульник, з білими плямами на животі.

Роздивившись на kota, я задумливо спитав:

— А що ж нам робити з ним? Одшмагати?

— Не допоможе,— сказав Леонід,— в нього з дитинства вдача така. Треба його добре нагодувати.

Ми погодилися з ним, втягли kota в комірчину й дали йому чудову вечерю: смажену свинину, холодець з окунів, сирники й сметану.

Кіт їв понад годину. Він вийшов з комірчини похитуючись, сів на порозі й заходився вмиватися, позираючи на нас і на низькі зорі зеленими нахабними очима.

Після вмивання він довго пирхав і терся головою об підлогу. То, напевне, мало означати веселощі. Ми боялися, що він протре собі шерсть на потилиці.

Потім кіт перевернувся на спину, впіймав свого хвоста, пожував його, виплюнув, простягся біля печі й мирно захропів.

Відтоді він прижився і перестав красти.

Наступного ранку він здійснив шляхетний і несподіваний вчинок.

Кури повилазили на стіл у садку й, штовхаючи одна одну та сварячись, заходилися дзьобати з тарілок гречану кашу.

Кіт, тремтячи від обурення, підкрався до курей і з коротким переможним криком стрибнув на стіл.

Кури злетіли з відчайдушним зойком. Вони перекинули глечик з молоком і кинулися, гублячи пір'я, тікати з садка.

Попереду мчав, гикаючи, цибатий півень-дурень, прозваний Горлачем.

Кіт мчав за ним на трьох лапах, а четвертою, передньою лапою вдарив півня по спині. ...

Після цього півень кілька хвилин лежав непритомний, закотивши очі, й тихо стогнав. Його облили холодною водою, і він оклигав...

Відтоді кури остерігалися красти. Побачивши kota, вони з писком і штовханиною ховалися під будинком.

Кіт ходив у домі і в садку, як хазяїн і сторож. Він терся головою об наші ноги. Він вимагав подяки, лишаючи на наших штанах жмутки рудої шерсті.

Потім вчитель читає оповідання К. Паустовського «Кіт-злюдяга», а школярі у групах здійснюють перевірку результатів своєї роботи.

Приклад 3. Учні 2 класу отримують частини тексту двох задач, конструюють їх (картка 1) та розв'язують.

Картка 1.

Юрко посадив 40 саджанців суніць, а полуниць – на 5 більше.
Скільки саджанців полуниць посадив Юрко?
У магазин завезли 20 планшетів і 7 ноутбуків.
Скільки планшетів і ноутбуків завезли у магазин?

Розвиток мислення учнів можливо здійснювати шляхом виконання завдань математичного, природничого характеру, з інтегрованим змістом тощо.

Приклад 1. Учні 1 класу виконують завдання. «Наберіть по 8 гривень у кожен із трьох гаманців різними способами.»

Приклад 2. Під час занять курсу за вибором для розвитку управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей у 2 класі школярі, працюючи у парах, виконують завдання: «Здійсніть чарівні перетворення, які пропонує вам Сова: МАК → КІТ. Обов'язкова умова – у кожному слові змінійте лише одну букву.»

Для виконання завдання вчитель роздає групам у конвертах слова: мак, сак, сік, сім, сум, кум, кут, кіт.

Водночас, відповідно до навчальної програми для розвитку управлінсько-лідерських і підприємницьких здібностей школярів необхідним є розвиток як репродуктивного, так і критичного, творчого мислення. Пропонуючи школярам виконання творчих завдань необхідно враховувати їхні індивідуальні здібності та нахили, під час діяльності доцільно об'єднувати у групи за інтересами, працювати над формуванням мотивації до творчості, берегти учнів від грубої критики.

Дієвим способом залучення школярів до творчої діяльності є використання методу проектів. Реалізуючи їх радимо поміркувати над спрямуванням творчих ідей учнів у практичне русло (виготовлення речей, якими можна користуватися, подарунків тощо).

2. Розвиток здібностей учнів відповідно до функцій управління

Для реалізації змістової лінії програми актуальним є розвиток таких здатностей:

- до цілепокладання (формулювання цілей, вибір із них найбільш пріоритетних);
- до прогнозування (полягає в умінні передбачати розвиток подій);
- до планування (розроблення стратегії і тактики досягнення цілей, програми діяльності);
- до прийняття рішень (здійснення індивідуального або колегіального вибору із альтернатив, дій із формулювання, прийняття, реалізації рішень і контролю за їх виконанням).

Зокрема, зміст навчальної програми курсу за вибором містить інформацію про різні види цілей, класифіковані за різними критеріями:

- за часовим проміжком – довготривалі цілі, середньострокові, короткотривалі;
- за пріоритетністю – на першочергові (невідкладні) і відстрочені;
- за кількістю осіб для участі у реалізації – важливі для усього людства, загальнокласні, групові, індивідуальні;
- за чіткістю і зрозумілістю формулювань – чіткі і розмиті.

Робота над цілепокладанням по класах запланована таким чином: починаючи із другого класу є доцільним ознайомлення із сутністю та важливістю цілепокладання, різноманітністю цілей (цілі, важливі для усього людства, народу, школи, класу, групи людей, однієї людини; довготривалі, середньострокові, короткотривалі цілі; вплив довготривалих цілей на визначення середньотривалих, середньотривалих на короткотривалі); у третьому класі – інформацією про види цілей (першочергові (невідкладні), наступні після першочергових, відстрочені цілі), вимоги до цілей (чітко сформульовані або розмиті цілі, відмінності між чітко сформульованими і розмитими цілями; добір із запропонованих, формулювання чітко сформульованих цілей; у четвертому класі – продовження ознайомлення із

видами цілей (доступні цілі, малодоступні або недоступні для досягнення та перевірки (контролю), вправління у формулюванні цілей різних видів.

Наприклад, ознайомлення із видами та специфікою цілей залежно від кількості людей, необхідних для їх досягнення радимо здійснювати у формі бесіди. Зокрема, під керівництвом учителя учні з'ясовують відповідь на такі питання (використовуючи картинки-підказки та фото):

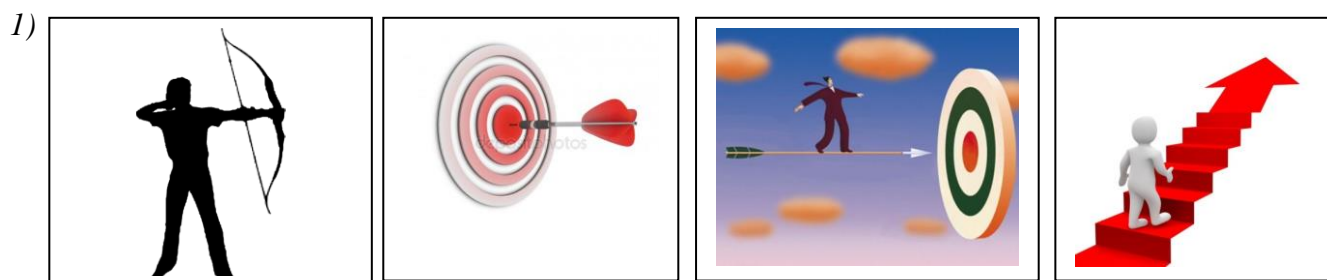

Рисунок. 2. Що таке ціль?

2) Які цілі важливі для усього людства?

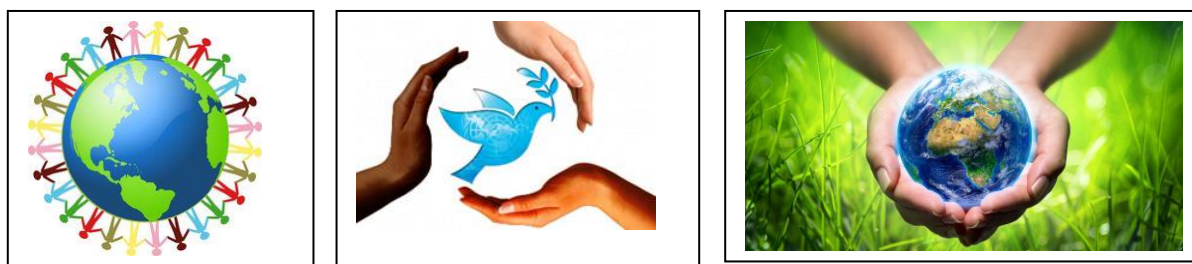

Рисунок 3. Які цілі важливі для усього людства?

Рисунок. 4. Які цілі важливі для класу?

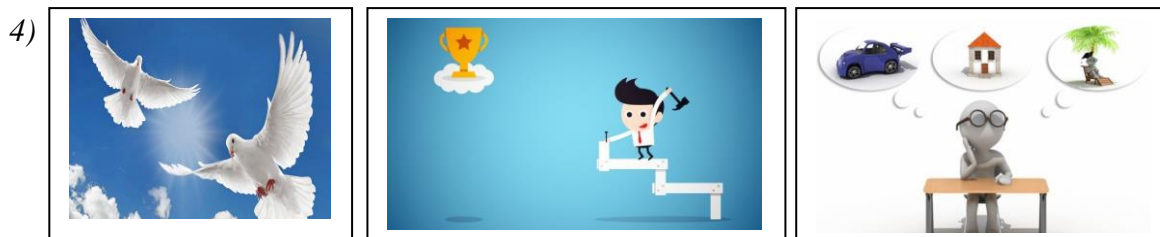

Рисунок 5. Які цілі важливі для людини?

Важливим аспектом змісту навчальної програми є робота над прогнозуванням, яке ґрунтується на антиципації (створенні на основі набутого досвіду уявлення про вірогідні зміни ситуацій), відбувається завдяки формулюванню гіпотез про майбутні дії та наступні реакції.

У першому-другому класі доцільним є ознайомлення із сутністю поняття «прогнозування», види сценаріїв розвитку подій (без зазначення термінів), у другому класі – важливістю прогнозування наступних подій для лідера, керівника, підприємця, відмінностями між індивідуальним і колективним прогнозуванням, у третьому класі – механізмом багатоваріантного прогнозування; у четвертому класі – вправління у здійсненні колективного прогнозування, багатоваріантного прогнозування.

Приклад 1. Сутність поняття «прогнозування» найбільш природньо пояснити на прикладі прогнозу погоди, позитивний або негативний сценарій розвитку подій – коли одяг та взуття людини відповідає або не відповідає погоді через її різку зміну. Аналогічно можуть відбуватися події у житті людини.

Приклад 2. Пояснити учням класу сутність механізму багатоваріантного програмування (без зазначення термінів) пропонуємо шляхом колективного написання синопсису мультфільму (термін «синопсис» вчитель теж не озвучує, говорить про сценарій). Отже, учитель формулює завдання (ілюструючи розповідь малюнками – зображеннями героїв: «Сьогодні ми з вами будемо створювати сценарій мультфільму. Потрібно написати сценарій і, водночас, враховувати, що для цього мультфільму вже придумані і намальовані герої. Отже, знайомтеся. Ось наша головна героїня. Це мурашка. Крім неї є ще такі персонажі: метелик, равлик, гусениця.»

У ході колективного обговорення діти прогнозують послідовність зустрічей мурашки з іншими героями, можливі варіанти розвитку подій.

- 1. Мурашка подорожувала та по черзі зустрічала метелика, равлика, гусеницю.*
- 2. Мурашка подорожувала та по черзі зустрічала равлика, гусеницю, метелика.*
- 3. Мурашка подорожувала та по черзі зустрічала гусеницю, метелика, равлика.*
- 4. Мурашка зустріла метелика і гусеницю. Вони разом подорожували і побачили равлика, який теж захотів іти з ними, але не встигав за усіма (або допомогли йому у біді).*

Далі вчитель запитує учнів: «Чи ми назвали всі варіанти того, що могло трапитися із мурашкою?»

(Звичайно, ні. Варіантів розвитку подій може бути ще багато.)

Вчитель продовжує бесіду: «А якщо брати до уваги лише те, у якій послідовності мурашка зустрічала на своєму шляху інших персонажів, це вже усі варіанти?»

Далі педагог знайомить школярів із сценарієм мультфільму «Як здійснилася одна мрія» (автор сценарію Л. Шевчук) з уже знайомими їм героями.

Ліс з висоти пташиного польоту, далі все нижче і ближче. Видно галявину, скраю якої протікає струмок. Більша частина галявини заросла ромашками. На меншій частині галявини, відділеній струмком – мурашник. На стежині – Мурашка, яка тягне до мурашника великий листок, потім зникає у мурашнику, згодом знову вибігає з мурашника.

Голос автора (за кадром). В одному лісі на березі струмка жили Мурашка та Равлик. Мурашка цілими днями була заклопотана. Вона весь час кудись поспішала, адже справ у мурашнику - ой як багато. А Равлик навпаки – ніколи нікуди не поспішав.

Равлик помаленьку заповзає під листочок, для того, щоб заховатися у тінь. Він помічає Мурашку, яка знову тягне листок.

Равлик (вигукує). Привіт, Мурашко!

Мурашка (захекано відповідає, продовжує тягти листок). Привіт-привіт!

Равлик (обурено). Та зупинися хоч на хвилинку! Відпочинь! Сьогодні ж така спека! Та й взагалі, я не розумію, як можна постійно кудись поспішати?!

Голос автора. Мурашка не зовсім була згодна з Равликом, але все-таки вирішила кілька хвилин відпочити.

Мурашка кладе листочок, витирає піт з чола, стає у тінь від листочка поряд з Равликом.

Равлик (примирливо). Ох і припікає! Напевне буде дощ.

Мурашка. Напевне...

Мурашка і Равлик замріяно дивляться на галявину, на якій ростуть ромашки.

Голос автора. Не тільки Мурашка й Равлик, а й усі інші лісові мешканці поховалися в тінь від спеки. Лише на іншому березі струмка над галявиною літали різнокольорові метелики. Саме на них задивилися наші друзі. А чому? Справа у тому, що і в Мурашки, і в Равлика була однакова мрія. Понад усе на світі кожному з них хотілося хоч на хвилинку опинитися на іншому березі струмка і погойдатися на ромашці.

Мурашка (стрепенувшись) Равлику, поглянь!

Метеликів над галявиною зменшується. На небі швидко з'являється велика чорна хмара, яка закриває сонце.

Мурашка. Треба поспішати. Зараз буде злива.

Равлик. Та вже бачу.

Мурашка схопила листок і швидко тягне його, зникає у мурашнику.

Равлик щосили повзе до пенька, який знаходиться зовсім поряд, ховається у тріщині, виглядаючи звідти. Небо затягує суцільна чорна хмара. На землю падають перші важкі краплі. Далеко гуркоче грім. Краплі падають все частіше, поки не зливаються у суцільний потік. Оглушливо гуркоче грім. Раз у раз спалахує блискавка. Невеликий лагідний струмочок перетворюється на справжню бурхливу річку, яка несе за собою все, що можливо. Злива закінчується. Виглядає сонечко.

Мурашка вибігає з мурашника. Равлик виглядає зі своєї схованки, виповзає, побачивши Мурашку. Вони зустрічаються на стежці.

Равлик. Нарешті злива закінчилася.

Мурашка. Подивися, скільки всього нанесло.
Перед ними купа гілок і листя, з під якої чути зойки, які лунають все голосніше.

Гусениця. Ой-ой-ой! Ой-ой-ой-ой!

Мурашка. Ти чуєш, Равлику?

Равлик. Що це?

Гусениця. Ой-ой-ой! Допоможіть!

Мурашка (*стурбовано*). Хтось кличе на допомогу!

Равлик. Та чую.

Мурашка обходить навколо купи і нарешті помічає знизу під завалом маленьку гусеницю.

Мурашка. Бідненька. Зараз ми тобі допоможемо. Правда, Равлику?

Голос автора. Але Равлик мовчав. Він зовсім не хотів старатися задля якоїсь некрасивої маленької Гусениці. От якби це був барвистий Метелик! Але... Але Гусениця не Метелик, і Равлик, не поспішаючи, попрямував у своїх справах.

Мурашка. Що ж робити?

Гусениця (*вже тихіше*). Ой-ой-ой!

Мурашка. Зачекай, я спробую тобі допомогти.

Мурашка починає з натугою розтягувати купку з листя і гілок.

Голос автора. Мурашка, яка спочатку розгубилася, вирішила самотужки врятувати Гусеницю. Гілки і листки були мокрі і дуже важкі.

Мурашка розбирає завал і аж стогне з натуги.

Голос автора. Здавалося, що сили ось-ось закінчаться. Та, нарешті, Мурашці вдалося відтягнути останній листок. Гусеницю було врятовано.

Гусениця. Дякую тобі, Мурашко.

Мурашка. Будь ласка.

Гусениця. Ти врятувала мені життя.

Голос автора. З тих пір Мурашка і Гусениця подружилися. Зустрічаючи їх разом, Равлик лише зверхньо вітався.

Равлик повзе, бачить Мурашку, яка тримає кінець гілки і дивиться на гусеницю.

Равлик. (*зверхньо*) Привіт.

Равлик відвертається і повзе далі.

Равлик (*бурмоче*). От подругу знайшла... Якусь негарну Гусеницю...

Голос автора. Непомітно минали дні за днями. Гусениця швидко підросла. Одного разу Мурашка застала її за дивним заняттям.

Гусениця почала плести кокон.

Гусениця. Я плету кокон. Мені треба якийсь час поспати.

Мурашка. Але ж зараз день, а сплять уночі.

Гусениця. Ти мене неправильно зрозуміла. Мені доведеться спати не одну ніч і не один день.

Мурашка. А як же я? Мені буде так сумно без тебе.

Гусениця тим часом замоталася у кокон, її видно лише трішки.

Гусениця. Не сумуй, подруго! Час мине швидко, я прокинуся і ми знову будемо дружити.

Мурашка (*зітхнувши*) Гарних снів тобі...

Гусениця вже заховалася у коконі.

Гусениця (глухо) Дякую!..

Мурашка. Ну от – заснула.

Мурашка біжить до мурашника.

Голос автора. Гусениця заснула, а Мурашка з тих пір час від часу прибігала подивитися, чи не прокинулася подруга.

Мурашка прибігає, дивиться на кокон, зітхаю і біжить до мурашка.

Голос автора. І ось одного разу...

Мурашка прибігла до кокона. Біля пенька повзе Равлик.

Мурашка. Привіт, подруго! Ти спиш...

Голос з кокона. Не сплю!

Мурашка. Равлику, Равлику! А йди-сюди. Ти чуєш?

Равлик (підповзає ближче до кокона, невдоволено відповідає). Що таке? Що трапилося?

Мурашка (радісно вигукує). Гусениця прокинулася!

Равлик (зневажливо). От диво...

З кокона чути тріск, він розривається, вилазить Метелик зі складеними крильцями.

Мурашка і Равлик вражено відступають. Метелик розправляє крильця.

Мурашка сідає від здивування. У Равлика очі стають дуже круглими.

Мурашка. Ой!

Метелик. Подруго! Ти не впізнаєш мене?

Мурашка. (захоплено) Не може бути!

Метелик випробовує свої крила, кілька разів невисоко злітаючи і опускаючись на землю.

Мурашка і Равлик із захопленням дивляться на Метелика.

Мурашка. От диво! Які у тебе красиві крила!

Метелик. Тоді полетіли.

Метелик підлітає до Мурашки, зупиняється біля неї, допомагає підвестися, бере її за лапки, переносить через струмок, садить на ромашку. Сам сідає поряд. Вони разом гойдаються на ромашці.

Голос автора. Так здійснилася одна мрія...

Засмучений Равлик дивиться на галявину з ромашками, зітхає.

Голос автора. А інша не здійснилася. А як ви думаєте, чому?»

Після слухання прочитаного вчителем сценарію мультфільму відбувається його обговорення (читання в особах тощо).

На основі прогнозів здійснюється планування, яке оптимізує індивідуальну діяльність, допомагає узгодити зусилля кожного у колективі, охоплюючи формулювання цілей, організацію виконання, контроль. За своєю суттю, планування – це вибір із двох або більше варіантів дій, система рішень. Прийняття рішень є важливим і необхідним для лідера, керівника, підприємця.

Відповідно до змісту навчальної програми для розвитку управлінських та підприємницьких здібностей молодших школярів для першокласників

доступним є ознайомлення із сутністю планування, можливістю індивідуального або колективного планування; учнів 2-го класу – механізмом планування, відмінностями між плануванням індивідуальної та колективної діяльності, короткостроковим та перспективним плануванням; третьокласників – специфікою планування колективної діяльності, відмінностями між короткостроковим і перспективним плануванням, жорстким / гнучким плануванням; учнів 4-го класу – деталізованим / узагальненим плануванням, попереднім / поточним плануванням, механізмом колективного планування, специфікою планування колективної діяльності. Водночас важливим є вправлення у здійсненні різних видів планування.

Приклад 1. У першому класі школярі планують свій день.

Приклад 2. Ознайомлення учнів із специфікою колективної діяльності відбувається у використанні інтерактивної технології «Мозковий штурм». Вчитель використовує два рисунки, під якими учні записують плюси та мінуси індивідуального і колективного планування.

Рисунок 6. Індивідуальне планування.

Рисунок 7. Колективне планування.

Блок навчальної програми про прийняття рішень характеризується наступним. Так, починаючи із 1 класу доцільно ознайомлювати учнів із важливістю та необхідністю прийняття рішень, відмінностями між колективними та індивідуальними рішеннями, корисним ефектом помилкових рішень; із другого класу – важливістю та необхідністю прийняття рішень для лідера, керівника, підприємця, механізмом прийняття рішень, вимогами до рішень; із 3 класу – специфікою прийняття рішень за однією ознакою, різними способами прийняття колективних рішень, залежністю якості рішення від відповідної інформації, необхідністю коригуванням

невдалих рішень; із 4 класу – видами рішень, залежності якості рішень від кількості окреслених альтернатив, від оптимальності поєднання жорсткості і гнучкості.

Наприклад, різницю між специфікою прийняття рішення за одним і кількома параметрами та необхідність виявлення гнучкості у підході до рішень пропонуємо пояснити у ході бесіди, розглянувши таку ситуацію: «Спекотний літній день. Оксана збирається іти разом із друзями на концерт. Вона дістає із шафи червоне плаття. Яке взуття буде пасувати до цього плаття?»

На рисунку діти розглядають плаття, червоні босоніжки, жовті босоніжки, червоні туфлі, зелені туфлі. Рішення – червоні босоніжки.

Вчитель продовжує: «Поки Оксана одягалася, розпочався дощ. Чи потрібно Оксані змінити своє рішення? А якщо змінити, то як?»

Педагог спрямовує дітей до висновку (бажано, щоб цей висновок зробили учні), що під час прийняття рішення Оксана має враховувати по-перше – колір плаття, по-друге – те, що відбулася зміна погоди.

Вимоги до рішень – це ефективність, обґрунтованість, конкретність, своєчасність, реалізованість. Працюючи над аспектом помилковості рішень потрібно переконувати учнів у тому, що помилки – це не особиста трагедія, помилок важко уникнути, якщо людина хоче чогось досягнути, то їй слід вчитися на помилках.

На нашу думку, переконливими аргументами є приклади із життя відомих людей.

Приклад 1. Генрі Форд (фото 1) перед заснуванням компанії Ford Motor 5 разів ставав банкрутом.

Фото 1-2. Генрі Форд. Продукція компанії Форд.

Приклад 2. Томас Едісон (фото 3) пережив більше 10 000 невдач перед тим, як винайшов лампу розжарювання (фото 4).

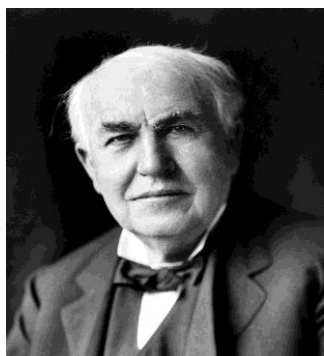

Фото 3-4. Томас Едісон. Лампа розжарювання.

Ще одним блоком змістової лінії, що ґрунтується на розвитку здібностей школярів відповідно до функцій управління, є делегування повноважень.

Варто зазначити, що під організації навчальної діяльності у початковій школі характерна можливість делегування вчителем окремих повноважень учням. Аналогічне можливе для лідера-учня, який бере на себе відповідальність за виконання обов'язків або завдань (надання повноважень передбачає очікування конкретних результатів). Делегування потребує від особи, яка виконує роль керівника або лідера дотримання певних правил: довіряти іншим, враховувати думки оточуючих, залишати за підлеглими право на помилку, здійснювати оптимальний контроль, вносити (за необхідності) відповідні зміни у делегування. Важливим є подолання таких психологічних бар'єрів та труднощів, які можуть спостерігатися в учнів початкових класів під час делегування повноважень:

- ✓ недостатність довіри до однокласників дотримання позиції, що власне виконання роботи буде кращим;
- ✓ невміння розподілити доручення, боязнь ризику (виникнуть проблеми, за які потрібно буде відповідати);
- ✓ страх втратити престиж, понизити власний статус через гарне виконання іншим школярем делегованих обов'язків, реалізації наданих прав.

Водночас, не бажаним є гіперделегування, коли керівник або лідер перекладає свої функції, обов'язки, повноваження на іншого учня через

низький рівень загальноорганізаційних здібностей, слабкість позиції лідера, психологічні якості (боязнь невизначеності, не здатність до ризику, слабка сформованість мотивації, імпульсивність та ін.).

Зважаючи на складність поняття, ознайомлювати учнів із правилами делегування повноважень вважаємо доцільним у 3 класі, труднощі у делегуванні, шкідливість гіперделегування повноважень – у 4 класі.

Наприклад, для вправління у делегуванні повноважень 3 класі під час співпраці у групах учень (керівник групи) доручає одному із членів групи здійснити перевірку завдання, виконаного одним із школярів.

Згідно із змістом програми курсу за вибором, починаючи із 1 класу важливо ознайомлювати учнів із сутністю та важливістю перевірки (самоперевірки, взаємоперевірки), механізмом її здійснення; у 2 класі – сутністю та важливістю контролю; у 3 класі – видами контролю (попередній, поточний, заключний); у 4 класі – видами контролю (частковий, повний), принципами, яких потрібно дотримуватися під час здійснення контролю, сутністю корекції діяльності для отримання необхідних результатів.

Вправління у здійсненні перевірки, взаємоперевірки, контролю доцільно здійснювати під час роботи у парах (групах).

Наприклад. Під час роботи у парах учні отримують ролі «виконавець» та «контролер». «Виконавець» виконує завдання, «контролер» спостерігає за його діяльністю та коригує її у випадку необхідності.

3.Розвиток схильності до налагодження приятних стосунків, комунікативних умінь, формування умінь роботи в команді

Відповідно до зазначеної змістової лінії навчальної програми розвиток здатності до налагодження приятних стосунків важливо здійснювати починаючи із 1 класу, використовуючи ігрові прийоми [45]:

- «Долоньки» (школярі у парах плескають долоньками – спочатку своїми, потім разом із сусідом);
- «Ростемо великими» (учні у парах або групах повертаються один до одного, беруться за руки і тягнуться якнайвище);
- «Мушкетери» (діти у групах ставлять долоні одна на одну і промовляють девіз: «Один

за всіх і всі за одного»);

- «Швидкі долоньки» (школярі утворюють коло руками, кладуть долоні одна на одну (кожна ліва рука знизу, а права – зверху), потім плескають долоньками по колу).

Для ефективного формування комунікативних умінь починаючи з першого класу доцільним є ознайомлення школярів із правилами спілкування, систематичне вправління для їх практичного засвоєння, протягом 1-4 класів – засвоєння етикетних формул для спілкування, використання їх у мовленні; способами вирішення конфліктів та виявлення емпатії (3-4 класи).

Відповідно до змісту навчальної програми для розвитку управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей (авт. Шевчук Л.М.) у початковій школі відбувається засвоєння етикетних формул для спілкування, – як привітатися, попрощатися, попросити вибачення, пробачати, подякувати, запропонувати допомогу, про щось попросити, дізнатися думку товариша, висловити власну думку, згоду, незгоду, сумнів. Зокрема, пропонуємо таку добірку формул [45, с.200-204], які дають змогу:

- вибачитися – «пробач, будь ласка», «вибач», «даруй», «вибач, я не хотів (хотіла) тебе образити», «прошу пробачення», «щиро перепошую», «пробач, що турбую», «мені дуже шкода, що...», «не сердься, я ненароком»;
- пробачати – «будь ласка», «все нормально», «нічого страшного», «не хвилюйся», «я не гніваюсь на тебе», «я не серджуся на тебе»;
- дякувати – «дякую» («дякую за пораду», «дякую за допомогу»), «щиро дякую», «безмежно дякую», «сердечно дякую», «щиро дякую», «дуже дякую», «дякую від усієї душі», «моя вдячність немає меж», «Я тобі дуже вдячний (вдячна).», «вдячний (вдячна) за турботу», «Спасибі, це дуже люб'язно з твого боку.»;
- запропонувати допомогу – «Тобі допомогти?», «Тобі потрібна моя допомога?», «Ти не знаєш як виконати завдання?», «Можна я тобі допоможу?», «Можу я тобі допомогти?», «Якщо ти не проти, я тобі допоможу.», «Якщо ти не заперечуєш, я тобі допоможу.», «Якщо ти згодний (згодна), я тобі допоможу.», «Дозволь тобі допомогти.»;
- про щось попросити – «Вибач, я хочу тебе попросити...», «Вибач, я тебе потурбую...», «Дозволь звернутися до тебе...», «Ти не проти...», «Якщо тобі не важко...», «скажи, будь ласка», «допоможи, будь ласка», «Ти погодишся допомогти?», «Ти можеш мені допомогти?», «Ти можеш зробити мені послугу?», «Чи не був би ти ласкавий (була б ти ласкава)?», «Поясни мені, будь ласка...»
- дізнатися думку товариша – «Скажи, будь ласка, як ти вважаєш?», «Скажи, будь ласка, як ти плануєш далі працювати?», «Ти погоджуєшся зі мною?», «Ти вважаєш інакше?», «Розкажи мені, як ти плануєш виконувати завдання.», «Розповідай, будь ласка, далі.», «Вибач, я можу тебе попросити ... ?», «Я не зрозумів (зрозуміла), що ти хотів сказати.», «Повтори, будь ласка, що ти сказав?», «Чому ти так вважаєш?», «Чому ти так думаєш?»;

«Доведи свою думку.», «Ти вже закінчив (закінчила) свою розповідь?», «Ти вважаєш інакше? Чому?», «Ти вже висловив (висловила) свою думку?», «Ти хочеш ще щось сказати?», «Ти хочеш про щось запитати?», «Ти не хочеш розповідати?», «Яка твоя думка з цього приводу?»;

- висловити власну думку – «Я вважаю, що завдання можна виконати так...», «Я думаю, ми можемо працювати так...», «На мою думку...», «Я раджу тобі...», «Дозволь мені висловити свою думку...», «Дозволь мені сказати...», «Я можу вже починати розповідати?»;

- висловити згоду – «Я теж так вважаю.», «Я погоджуюся з тобою.», «Згоден (згодна).», «Так, звичайно.», «Так, охоче тобі допоможу.», «Добре.», «Домовились.», «І я так вважаю.», «У мене немає сумніву.», «Я впевнений (впевнена), що ...», «Я із задоволенням приймаю твою пропозицію.», «Може бути.», «Здається, що так.», «Можливо, так.», «Припустимо, що так.»;

- висловити незгоду, сумнів – «Вибач, але я не можу виконати твоє прохання.», «Я не впевнений (впевнена).», «Я думаю дещо інакше.», «Я б так не сказав (сказала).», «Я вважаю інакше.», «На мою думку, ти помиляєшся.», «Це не зовсім правильно.», «Нічого подібного.», «Це не зовсім так.», «Це не так.», «Я так не думаю.», «Я іншої думки.», «На жаль, про це не може бути й мови.», «На жаль, це неможливо.», «Нічого подібного.», «Ти помиляєшся.», «Я б так не сказав (сказала).», «Вибач, але я не можу так працювати.», «На жаль, я не можу виконати твоє прохання.», «Ні, я не можу виконати твоє прохання.», «На жаль, я не можу цього зробити.», «Сумніваюся в цьому.», «Навряд.»

Формування мотивації до використання етикетних формул, їх засвоєння відбувається шляхом використання інтерактивної технології «Мікрофон», рольових ігор, художніх текстів тощо.

Наприклад. Формуванню мотивації учнів до вживання слів ввічливості сприятиме обговорення у 1 класі змісту оповідання В. Осєєвої «Чарівне слово».

Валентина Осєєва

ЧАРІВНЕ СЛОВО

Маленький дідусь з довгою сивою бородою сидів на лавці і парасолькою креслив щось на піску.

— *Посуньтесь, — сказав йому Павлик і сів скраєчку.*

Дідусь посунувся і, глянувши на червоне, сердите обличчя хлопчика, запитав:

— *З тобою щось скоїлося?*

— *Ну й нехай! А вам хіба що? — покосився на нього Павлик.*

— *Мені то байдуже. А ось ти щойно галасував, плакав, сварився з кимось...*

— *Ще б пак! — сердито буркнув хлопчик. — Я скоро зовсім утечу з дому.*

— *Втечеш?*

— *Утечу! Через одну Оленку втечу. Павлик стиснув кулаки. — Я зараз її мало не відлупцював. Жодної фарби не дає! А у самої он скільки!*

— *Не дає? Пусте, через це тікати не варто.*

— *Не лише через це. Бабуся за одну морквину з кухні мене прогнала... просто ганчіркою, ганчіркою...*

— *Дурниці! — сказав дідусь. — Один насварить, другий пожаліє.*

— Ніхто мене не жаліє! — вигукнув Павлик. — Брат на човні їде кататися, а мене не бере. Я йому кажу: "Візьми краще, все одно я від тебе не відстану, весла поцуплю, сам у човен залізу!"

Павлик стукнув кулаком по лавці. І раптом замовк.

— Отже, не бере тебе брат?

— А чого це ви все питаєте?

Дідусь розгладив довгу бороду.

— Я хочу тобі допомогти. Є таке чарівне слово...

Павлик аж рот відкрив.

— Я скажу тобі це слово. Але запам'ятай: говорити його треба тихим голосом, дивлячись прямо у вічі тому, з ким розмовляєш. Запам'ятай — тихим голосом, дивлячись прямо у вічі...

— А яке слово?

Дідусь нахилився до самісінького вуха хлопчика. М'яка борода його торкнулася Павликової щоки. Він прошепотів щось і голосно додав:

— Це чарівне слово. Але ти не забудь, як треба говорити його.

— Я спробую, — усміхнувся Павлик, — я зараз же спробую. — Він схопився і побіг додому.

Оленка сиділа за столом і малювала. Фарби — зелені, сині, червоні — лежали перед нею. Побачивши Павлика, вона в цю ж мить згребла їх у купу й накрила рукою.

"Обдурих дідусь! — з досадою подумав хлопчик. — Хіба така зрозуміє чарівне слово!.."

Павлик боком підійшов до сестри і смикнув її за рукав. Сестра оглянулася. Тоді, дивлячись їй у вічі, тихим голосом хлопчик попросив:

— Оленко, дай мені одну фарбу... Будь ласка...

Оленка здивовано підвела на нього очі і збентежено промурмотіла:

— Я-ку тобі?

— Мені синю, — боязко сказав Павлик.

Він узяв фарбу, потримав її в руках, походив з нею по кімнаті й віддав знову сестрі. Йому не потрібна була фарба. Він думав тепер тільки про чарівне слово.

"Піду ще до бабусі. Вона саме куховарить. Прожене чи ні?"

Павлик відчинив двері в кухню. Бабуся знімала з дека гарячі пиріжки. Онук підбіг до неї, обома руками повернув до себе червоне, зморшкувате бабусине лице, подивився їй у вічі й прошепотів:

— Дай мені шматочок пиріжка... будь ласка.

Бабуся випросталась. Чарівне слово так і засяло в кожній її зморшці, очах, усмішці.

— Гаряченького... гаряченького захотів, голубе мій! — примовляла вона, вибираючи найкращого, рум'яного пиріжка.

Павлик підстрибнув на радіощах і розцілував бабусю в обидві щоки.

"Чарівник! Чарівник!" — говорив сам до себе, згадуючи дідуся.

За обідом Павлик сидів принишклий і прислухався до кожного братового слова. Коли брат сказав, що поїде кататися на човні, Павлик поклав руку йому на плече і тихо попросив:

— Візьми мене, будь ласка.

За столом одразу всі замовкли. Брат звів брови й усміхнувся.

— Візьми його, — раптом сказала сестра. — Хіба тобі важко?

— Та чому б і не взяти? — усміхнулась бабуся. — Авжеж візьми.
— Будь ласка, — повторив Павлик. Брат голосно засміявся, поплескав хлопчика по плечу, скуйовдив йому чуба.
— Ой ти, мандрівник! Ну, гаразд, збирайся!
"Допомогло! Знову допомогло!"
Павлик вискочив з-за столу й побіг на вулицю.
Та в сквері дідуся вже не було. Лавка була порожня, і тільки на піску лишилися накреслені парасолькою незрозумілі знаки.

Переклад з російської М.Познанської

Орієнтир розвитку комунікативних умінь учнів – мистецтво говорити чітко, лаконічно, зрозуміло, із відповідним емоційним забарвленням, темпом мовлення, не просто уважно слухати співбесідника, а бути уважним слухачем (запитувати), уміти знаходити способи виходу із конфліктних ситуацій. Водночас, це виконання завдань, що передбачають підготовку виступів на задану тему (не великих за обсягом інформаційних повідомлень).

Для формування умінь роботи в команді радимо ознайомлювати молодших школярів із правилами співпраці (починаючи із 1-го класу), правами й обов'язками керівника групи (у 2-3 класах), моделями співпраці (у 1-4 класах).

Приклад 1. Правила роботи у парах, групах [45, с. 106].

1. Виявляти повагу до інших учасників групи.
2. Перед виконанням завдання домовитися, хто що буде робити.
3. Брати участь в обговоренні, використовуючи правило піднятої руки.
4. Не перебивати один одного.
5. Вислуховувати думку кожного члена групи.
6. Не сперечатися даремно, а доказово пояснювати.
7. Брати участь у прийнятті рішення.
8. Працювати так, щоб не заважати іншим.
9. Звертатися за допомогою до товаришів та допомагати їм у випадку необхідності.
10. Вкладатися у визначений час.

Відповідно до навчальної програми курсу за вибором для розвитку управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей школярів поступово здійснюється ознайомлення із моделями співпраці:

- у 1-му класі – наслідувальна (гра «Вчитель – учень» – «вчитель» виконує

роботу, «учень» спостерігає та навчається);

- у 2-му класі – наставницька (гра «Наставник – помічник» – наставник виконує завдання, періодично залучаючи «помічника»);
- у 3-му класі – контролювальна (гра «Виконавець – контролер» – «виконавець» працює, «контролер» спостерігає та здійснює корекцію діяльності «виконавця» за необхідності); спільно-індивідуальна (гра «Скарбничка» – учні індивідуально працюють, потім здійснюють взаємоперевірку);
- у 4-му класі – спільно-рівноправна (гра «Партнери» – школярі працюють у парах на партнерських засадах).

Ефективним та апробованим нами прийомом пояснення сутності моделей співпраці є використання спеціально написаних оповідань і казок.

Приклад 1. Наслідувальна модель співпраці.

Як Марійка вчилася куховарити

Марійці 9 років. Вона живе з мамою, татом і сестричкою Тамарою. Тамара – старша. Їй уже 15 років.

Марійці у всьому хочеться бути схожою на старшу сестру. От, наприклад, Тамара уміє дуже смачно готувати (майже як мама). Старша сестра і борщу наварить, і пироги випече, а Марійка тільки заздрісно дивиться.

Побачила це Тамара та їй каже:

— А хочеш тебе навчу?

— Хочу. Та хіба у мене вийде?

— Вийде. Чому ж ні?! Ми з тобою будемо грати у гру «Вчитель – учень». Я буду показувати, ти – робити так само. От і навчишся.

З тих пір і повелося. Тамара картоплю чистить – і Марійка разом із нею, Тамара буряк кришить, Марійка – так само, Тамара вареники ліпить, Марійка приглядається і теж як сестра старається.

Зразу Марійка лише повторювала все за сестрою (і то не все виходило), згодом – одразу сама до роботи ставала. А незабаром почала так смачно готувати...

Виросла Марійка, пішла навчатися, а тепер має власний ресторан, у якому пригощає відвідувачів смачними стравами.

Ось так Марійка навчилася куховарити. Навчилася, тому що уважно спостерігала за роботою сестри, досвідчених поварів, і робила як вони. А ти, якщо хочеш чогось навчитися – можеш теж так зробити. Попроси товариша про допомогу і працюй.

А якщо сам гарно розв'язуєш задачі, читаєш, пишеш – навчи інших. Знання і вміння – це скарби, які треба передавати іншим, для того, щоб вони множилися по всьому світі.

Приклад 2. Спільно-індивідуальна модель співпраці

Як Миколка та Сашко помилок позбулися

Жили-були двоє друзів-першокласників Миколка та Сашко, які хотіли, коли виростуть, створювати комп'ютери. Були вони хлопці веселі та працьовиті, але мали однакову біду. І Миколка, і Сашко часто робили у зошиті помилки. Їм було дуже соромно за оті покреслені вчителькою червоним чорнилом зошити. Але що робити?

І ось одного разу вчителька, коли роздавала зошити, сказала друзям:

– Якщо ви хочете, щоб здійснилася ваша мрія, то вам потрібно навчитися писати, читати, рахувати без помилок.

– А як же нам навчитися? – спитали Миколка і Сашко.

– Пишіть, лічіть, читайте, – відповіла вчителька, – і перевіряйте один одного, от і помилок стане менше.

З того часу друзі так і робили. Сядуть удвох, прочитають задачу, кожен окремо розв'яжуть її, а потім перевіряють результати роботи один одного. А коли відповіді різні, хоча й сперечаються, але разом шукають правильну. Спишуть речення, а тоді виправляють один в одного помилки.

Чим більше так працювали друзі, тим помилок ставало менше. Не помітили Миколка і Сашко, як відмінниками стали.

І з тих пір ніхто не сумнівається, що здійсняться Миколчині і Сашкові мрії.

Відповідно до навчальної програми доцільним є поступове ознайомлення учнів з інтерактивними технологіями навчання. Крім уже згаданих технологій «Мікрофон», «Мозкова атака» та «Акваріум», у контексті розвитку управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей молодших школярів пропонуємо використовувати і такі технології:

- «Дерево рішень» (вчитель пропонує для обговорення проблему, яка не має однозначного вирішення);
- «Навчаючись – вчуся» (школяр ознайомлюється із запропонованою інформацією та передає її товаришеві, той, у свою чергу, озвучує почуте перед класом);
- «Карусель» (учні розміщуються у двох колах, за сигналом ведучого пересуваються на один стілець і змінюють партнера, що дає змогу для висловлення своєї позиції різним партнерам;

- «Триступеневе інтерв'ю» (об'єднані у трійки школярі беруть один в одного інтерв'ю на задану тему);
- «Думай сам – обговорення з партнером – обговорення у групі»;
- робота у групах із виконанням школярами ролей керівника групи, секретаря, доповідача.

Наприклад. Застосовуючи інтерактивну технологію «Дерево рішень» вчитель пропонує учням пригадати казку «Пан Коцький», а саме, - епізод, коли звірі приготували для пана Коцького обід і приймали рішення як заховатися від нього (рис. 8).

Рисунок 8. Рішення звірів із казки «Пан Коцький».

Після розгляду рисунка та обговорення учні записують рішення ведмедя, вовка, кабана та зайця.

4. Формування умінь роботи із текстовою інформацією

Змістова лінія навчальної програми, що передбачає формування в учнів умінь роботи над текстами, створення власних текстів розроблена із врахуванням того, що у керівника, лідера, підприємця виникає потреба обробляти великий об'єм різномірної інформації за обмежений часовий проміжок та створювати тексти.

Систему завдань для роботи над текстами побудовано відповідно послідовно-симетричної технології, що зумовило наступне:

- 1) зростання ускладнення завдань завдяки зміні видів роботи над текстами (пошук у тексті слів, речень, відповідей на питання; відновлення та

доповнення, редагування, конструювання текстів із запропонованих абзаців (абзаців зі слів, слів із букв); створення власних текстів) та поступовому ускладненню завдань кожного з видів роботи над текстом;

2) поступове зменшення у тексті запропонованого та збільшення створеного учнями (перехід від опрацювання тексту, запропонованого у повному обсязі, до тексту, що потребує редагування, незнайомого тексту із пропусками для доповнення, конструювання тексту та створення власного;

3) використання текстів різних видів, типів, жанрів.

Розподіл завдань у 1-4 класах пропонуємо здійснювати таким чином (табл. 3.).

Таблиця 3. Завдання для роботи над текстами (1-4 класи)

Клас	Завдання
1	Знаходження у словах заданих букв, складів, у реченнях або тексти заданих слів; упізнавання слів із прочитаного тексту; добір, формулювання відповідей на запитання за змістом тексту; розташування частин тексту, ілюстрацій відповідно до послідовності подій; ознайомлення із переказом тексту зі зміною особи розповідача; відновлення слів; конструювання слів із букв.
2	Знаходження у тексті заданих слів, речень; упізнавання слів, речень, абзаців із прочитаного тексту; добір, формулювання відповідей на запитання; добір та доповнення запитань за змістом прочитаного; порівняння двох текстів (заголовки творів, кількість та імена героїв, кінцівки творів); розташування частин тексту, ілюстрацій відповідно до послідовності подій; поділ тексту на частини за поданим планом; визначення правильної послідовності пунктів плану; визначення особи розповідача після ознайомлення із переказом тексту; відновлення речень, абзаців, тексту; добір до тексту продовження із запропонованих варіантів; написання іншої кінцівки тексту; прогнозування змісту тексту за заголовком, порівняння власної версії з запропонованим текстом; редагування тексту (знаходження у словах зайвих букв, у тексті зайвих слів); конструювання слів із букв, речень із частин.
3	Знаходження у тексті заданих слів, речень; упізнавання слів, речень, абзаців із прочитаного тексту; добір, формулювання відповідей на запитання; доповнення запитань, формулювання запитань за поданим початком; доповнення схем за змістом твору; виокремлення в тексті й маркування позначкою + нової інформації; порівняння двох текстів; добір твору, близького за змістом до запропонованих; розташування частин тексту, відповідно до послідовності подій, речень абзацу (частини

	<p>тексту) у правильній послідовності; визначення правильної послідовності пунктів плану, доповнення запропонованого плану, складання плану; визначення особи розповідача після ознайомлення із переказом тексту; продовження запропонованого переказу тексту від імені заданого персонажа; знаходження помилок у стислому переказі твору; добір варіанта переказу тексту до (або після) заданої частини (із запропонованих); відновлення абзаців тексту, тексту; записування думок з приводу прочитаного тексту («вільне письмо»); добір заголовка до тексту; внесення у текст заданих змін (заміна заданого слова); фантазування з приводу вчинків героїв, написання іншої кінцівки твору; доповнення речень з тексту за допоміжними запитаннями; прогнозування героїв, змісту тексту за заголовком, ілюстраціями, порівняння власної версії з запропонованим текстом; редагування абзаців, тексту із переплутаними реченнями; редагування тексту із зайвими словами, реченнями, абзацами; словами, які не відповідають змісту тексту; конструювання слів із букв, речень зі слів; написання тексту за аналогією.</p>
4	<p>Упізнавання слів, речень із прочитаного тексту, двох прочитаних текстів; добір, формулювання відповідей на запитання; формулювання запитань за запропонованими питальними словами; доповнення схем за змістом твору; виокремлення в тексті й маркування позначками: «+» – нової інформації; «?» – інформації, про яку учень хоче знати більше; «!» – інформації, яка здивувала, вразила; доповнення “асоціативного куща” за змістом прочитаного, знаходження й виправлення помилок у запропонованій схемі; порівняння двох текстів (заголовки творів, кількість героїв, їхні вчинки, риси характеру, кінцівки текстів); добір твору, близького за змістом до запропонованих; розташування речень абзацу (частини тексту) у правильній послідовності; відновлення послідовності подій; визначення, у якій послідовності згадуються об’єкти в тексті; доповнення плану твору; складання плану; знаходження помилок у стислому переказі твору; доповнення стислого переказу твору; вибіркового переказу (переказ частини тексту до (або після) заданої частини; відновлення тексту; записування думок з приводу прочитаного тексту («вільне письмо»); доповнення відгуку на твір; доповнення відгуку на твір; внесення у текст заданих змін (заміна заданого слова, слів); доповнення речень з тексту за допоміжними запитаннями; доповнення речень із пропущеними словами; поширення речень на власний розсуд; доповнення текстів (добір та вписування назв або імен персонажів; їхніх вчинків, написання кінцівки, основної частини, основної частини й кінцівки тексту); прогнозування героїв за заголовком, змісту тексту загалом, порівняння власної версії із запропонованим текстом; редагування абзаців, тексту із переплутаними реченнями; редагування тексту із реченнями, абзацами; словами, які не відповідають змісту тексту; створення речень із заданими словами,</p>

тексту за ключовими словами; конструювання речень зі слів, абзаців з речень, тексту з абзаців; створення тексту за аналогією.

Приклад 1. Учні 2 класу читають оповідання Г. Поволоцького «Добрий чарівник» (картка 1) та впізнають речення, які трапляються у тексті (картка 2).

Картка 1.

Г. Поволоцький

ДОБРИЙ ЧАРІВНИК

Учора мама пекла пиріжки із сиром та й каже:

– Миколко, віднеси гостинця тітці Ганні.

Тітка живе поруч – лише перейти вулицю. В невеликому будинку.

– Пригощайтеся, тітко, свіжими пиріжками, мама прислала, – каже Миколка, ставши на порозі.

– Ох ти ж, мій племіннику любий, – спасибі тобі. Хай колись спечу, то й тебе почастую.

– Я, коли йшов до вас, мало не перечепився. У вас сходинки біля ганку поламані.

– Оце все хотіла попросити твого тата, щоб полагодив, та все забуваю.

– Я перекажу йому, що ви просили, – пообіцяв хлопчик і вибіг з хати.

Вранці, коли всі пішли на роботу, Миколка взяв молоток і цвяхи та й пішов до тітчиної хати. Оглянув сходинку, прилаштував дощечки й кожну прибав.

Увечері до них зайшла Ганна та й хвалиться:

– Хтось так гарно відремонтував мені сходинки. Чарівник якийсь.

Миколка глянув крадькома на маму й тітку і посміхнувся.

Картка 2.

Оглянув лавочку, прилаштував дощечки й кожну прибав.

Оглянув сходинку, прилаштував дощечки й кожну прибав.

– Хтось так гарно відремонтував мені сходинки. Чарівник якийсь.

– Хтось так гарно відремонтував мені сходинки. Знайомий якийсь.

Приклад 2. Учні 3 класу читають незнайомий текст оповідання Г. Малик із пропущеними слова (картка 1) і вписують їх, використовуючи довідку.

Картка 1.

Ганна Малик

ЧОМУ РАВЛИК ХОВАЄТЬСЯ

Якось до Равлика завітала Не-Дуже-Чемна-Жаба».

– Запроси мене до своєї хатки, – сказала вона Равлику.

– Але ж ти не помістишся в ній, – відповів Равлик.

– Але ж я прийшла до тебе в гості? – спитала _____.

– В гості... – розгублено твердив Равлик.

– Отже, ти мусиш мене запросити! – переможно закричала Не-Дуже-Чемна-Жаба.

– Незручно стало Равлику. Справді якось негарно виходить. Прийшли до тебе в гості, а ти не можеш запросити до хатки. Виліз _____ зі своєї мушлі й каже:

– Заходь, будь ласка...

Почала Жаба лізти. І вона лізла і лізла до маленької мушлі, аж доки мушля тріснула й розпалася на дві половинки.
І залишився бідолашний Равлик без _____.
Він збудував нову хатку. Але відтоді, як тільки хтось торкається його, равлик одразу ж _____.
Він думає, що це знову до нього в гості прийшла Не-Дуже-Чемна-Жаба.
Довідка: домівки, Равлик, Жаба, ховається.

5. Виховання рис характеру та якостей особистості, необхідних для успішних управлінців, лідерів, підприємців

Багатоаспектність поняття управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей учнів початкових класів мотивує відповідно до змісту змістової лінії програми розвиток таких рис особистості як самостійність, рішучість, наполегливість, відповідальність, товарицькість, чуйність та ін. Ефективними є такі прийоми як обговорення статей із періодичних видань, мережі Інтернет, казок, оповідань, байок, моделювання та розв'язання практичних ситуацій, використання драматизації, дидактичних ігор та ін.

Висновки. Отже, управлінсько-лідерські та підприємницькі здібності молодших школярів є комплексним, надзвичайно складним і багатоаспектним поняттям. Для їх ефективного розвитку відповідно до змісту навчальної програми для розвитку управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей молодших школярів (авт.. Шевчук Л.М.) [49] доцільно працювати над такими аспектами: активність, здатність генерувати нові ідеї та запалювати ними інших; розвивати репродуктивне, критичне і творче мислення; вміння налагоджувати контакти, спілкуватися з оточуючими, працювати в команді; вміння планувати діяльність, здійснювати організацію, керівництво, контроль, працювати над текстами та створювати власні; виховувати відповідні риси характеру та якості особистості.

Зважаючи на складність проблематики надзвичайно важливим є врахування вікових особливостей молодших школярів. Ознайомлення із сутністю системи понять відбувається без акцентування уваги на термінах; розвиток комплексу здібностей (умінь, навичок, якостей особистості та рис

характеру) – шляхом вправлянь, розігрування ситуацій, застосування інтерактивних технологій навчання тощо.

Водночас, забезпечення ефективного розвитку управлінсько-лідерських і підприємницьких здібностей учнів початкових класів потребує розроблення навчально-методичного комплексу, – доповнення навчальної програми курсу за вибором і методичних рекомендацій навчальними посібниками та дидактичними матеріалами для учнів, навчально-методичними посібниками із розробками занять для вчителів початкових класів.

Література

1. Алфімов Д. В. Структура лідерських якостей особистості школяра / Д. В. Алфімов. – Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2010. – №6 (41). – С. 35-44.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Винославська О. В. Психологія: навч. посібник. [Електронний ресурс] / О. В. Винославська. – Київ : ІНК ОС (2005). // Психологічний портал Smerfero. – Режим доступу:
http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavvska_psihologiya/part4/4501.htm
4. Вудкок М., Фрэнсис Д. Раскрепощенный менеджер. Для руководителя-практика: Пер. с англ. – М. : «Дело», 1991. – 320 с.
5. Даниленко Л. І. Освітній менеджмент: навчальний посібник / Л. І. Даниленко, Л. М. Карамушка. – К.: Шкільний світ, 2003. – 400 с.
6. Зіборова В. Формування інформаційної компетентності учнів [Електронний ресурс] / В. Зіборова. – Режим доступу:
// http://icrmu.luguniv.edu.ua/conf2/psih_ped/ Ziborova.doc
7. Калініна Л. М. Інформаційні процеси в управлінській діяльності керівника закладу: сутність, специфіка та характерні ознаки / Л. М. Калініна. – Освіта і управління. – 2005.– Т. 8.– №2.– С. 35-44.
8. Калініна Л.М. Система інформаційного забезпечення управління загальноосвітнім навчальним закладом: автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня докт. педагогічних наук: спец. 13.00.06 – теорія та методика управління освітою / Л.М. Калініна. – Київ, 2008. – 44 с.
9. Калініна Л.М. Сутність феномена управління / Л.М. Калініна // Директор школи: Україна.– 2000. – №2.– С.26-33.
10. Карпов А.В. Психология менеджмента: Учеб. пособие. / А.В. Карпов. – М.: Гардарики, 2005. – 584 с.
11. Кордуэлл М. Психология. А –Я: Словарь-справочник / Майкл Коруэлл. – Пер. с англ. К.С. Ткаченко. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 448 с.
12. Краткий психологический словарь / [Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. Ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
13. Краткий толковый словарь русского языка. / В.В. Розанова. [Состав. И.Л. Городецкая, Т.Н. Поповцева, М.Н. Судоплатова, Т.А. Фоменко]. – Москва : «Русский язык, 1989. – 255 с.
14. Машутов Н.С., Уманский Л.И. Организатор и организаторская деятельность. – Н.С. Машутов, Л.И. Уманский. – Л., 1975. – 312 с.
15. Немов Р. С. Практическая психология: учеб. пособие. / Р. С. Немов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 320 с.
16. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х т.. Т. 1. / [Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко.] – К., АКОНІТ, 1998. – 941 с.
17. Кови С.Р. Семь навыков высокоэффективных семей [Электронный ресурс] / С.Р. Кови. – Режим доступа: http://loveread.ec/view_global.php?id=54300
18. Ожегов С.И. Словарь русского языка. / [Под ред. Н.Ю. Шведовой.] – М. Русский язык, 1990. – 921 с.
19. Основи економічних знань. 10-11 клас. Підручник. / [Вачевський М.В., Скотний М.В., Мадзігон В.М.]; за ред. М. Вачевського. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 536
20. Охріменко А. Г. Основи менеджменту: навч. посіб. / А. Г. Охріменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 130 с.
21. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб. : ИГУП, 1999. – 592 с.

22. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. / М.І. Пентилюк. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.
23. Пескова И. В. Организационно-педагогические условия формирования позитивных лидерских качеств у детей (Младший школьный возраст) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Пескова Ирина Владимировна. – Н. Новгород, 2003. – 184 с.
24. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. – К.: А.С.К., 2006. – 192 с.
25. Понятие «управление» [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://psylist.net/uprav/ponat3.htm>
26. Психологический словарь / Под. ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Педагогика-Прес, 1996. – 440 с.
27. Психологічний словник. / [За ред. В.І. Войтко]. – К. : Вища школа, 1982. – 215 с.
28. Психология. Словарь / [Под. общ. Ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского.] – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
29. Райсберг Б.А. Современный экономический словарь / Райсберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 496 с.
30. Свирин А. А. Социально-педагогические условия развития управленческих умений у школьников : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А. А. Свирин. – Москва, 2007. – 23 с.
31. Семенов А.А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор : монографія / А. А. Семенов – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – 217 с.
32. Семиченко В.А. Психологія спілкування. / В.А. Семіченко. – К.: «Магістр-С», 1998. – 152 с.
33. Словарь русского языка в четырех томах. / А.П. Евгеньева, Г.А. Разумникова. – Т. IV. – Москва : «Русский язык», 1988. – 796 с.

34. Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник // В.П. Андрущенко, М.І. Горлач. – Київ-Харків : ВМП «Рубікон», 1997. – 398 с.
35. Степанов О.М. Основи психології та педагогіки : навчальний посібник / О.М. Степанов, М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 520 с.
36. Теоретико-прикладні аспекти управління закладами освіти: науково-методичний посібник / Л. М. Калініна, Н. М. Островерхова, А. Ф. Остапенко. – К. : «Актуал. освіта», 2002. – 310 с.
37. Тлумачний словник психологічних термінів [Електронний ресурс] // Психологічний портал Smerfero. — Режим доступу: <http://smerfero.com/dictionary/upravlinski-zdibnosti>
38. Уроки з підприємницьким тлом : Навчальні матеріали / [За заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало] – Варшава : Сова, 2014. – 398 с.
39. Філіпенко А.В. Готовність молоді до підприємницької діяльності як філософсько-педагогічна проблема. А.В. Філіпенка // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2009. – Випуск 3. – С.13-18.
40. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
41. Філософський енциклопедичний словник. / В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатова ін. – К. : Абрис. – 742 с.
42. Чепелева Н.В. Технології читання / Н.В. Чепелева. – К. : Главник, 2004. – 96 с.
43. Шевчук Л.М. Дослідження проблеми розвитку управлінсько-лідерських здібностей школярів в Україні та Німеччині / Л.М. Шевчук // Україна – ЄС: крос-культурні порівняння в освітніх дослідженнях : Матеріали I Міжнародної наукової конференції, 22-23 травня 2017 року, м. Київ / Ред. Заболотна О.А. – Київ – Дрогобич: «Трек-ЛТД», 2017. – С.222-225.
44. Шевчук Л.М. Зміст та організація роботи з текстовою інформацією у контексті розвитку управлінсько-лідерських здібностей молодших школярів // XIII Міжнародна конференція «Стратегія якості у промисловості і освіті» (5-8 червня 2-х томах. Том I. Упорядники: Хохлова Т.С, Кімстач Т.В. – Дніпро-

Варна, 2017. – С. 300-304.

45. Шевчук Л.М. Методика групової роботи над текстом на уроках читання в 1-2 класах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська література) / Шевчук Лариса Миколаївна. – К., 2012. – 260 с.

46. Шевчук Л.М. Програмно-методичне забезпечення розвитку управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей молодших школярів / Л.М. Шевчук. // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2017. – Вип. 18 (2017). – С. 259-266.

47. Шевчук Л.М. Робота з текстовою інформацією у контексті розвитку управлінсько-лідерських здібностей молодших школярів / Л.М. Шевчук. // Stav, problem a perspektivu pedagogickeho studia a socialnej prace/ Medzinarodna vedecko-prakticka konferencia / 28-29 oktobra 2016. – Сладковичево, Словенська республіка : Vusoka skola Danubius, 2016. – С.66-68.

48. Шевчук Л. М. Розвиток управлінсько-лідерських здібностей молодших школярів – вимога сучасності / Л. М. Шевчук // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 8 грудня 2016 року : у 4 ч. – Суми :ФОП Цьома С.П., 2016. – Ч.1. – С. 126-129.

49. Шевчук Л.М. Розвиток управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей молодших школярів. 1-4 класи : Навчальна програма. [Електронний ресурс] / Л.М. Шевчук. – Режим доступу: http://undip.org.ua/news/library/navch_program_detail.php?ID=8076

50. Теоретичний аспект розвитку управлінсько-лідерських та підприємницьких здібностей молодших школярів / Л.М. Шевчук. // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік: наукове видання. – К. : Педагогічна думка, 2016. – С. 56-57.

51. Шевчук Л.М. Теоретичні засади формування управлінсько-лідерських здібностей школярів: сутність та специфіка текстової інформації. / Л.М. Шевчук // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-

конференції «Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка» / укл. Н. В. Кононец, В. О. Балюк. – Полтава: АКУП ПДАА, 2017. – С/163-167.– Режим доступу: <http://acup.poltava.ua/wp-content/uploads/2016/12/ЗБІРНИК-РОН-в-3D-2017.pdf>

52. Шевчук Л.М. Управлінсько-лідерські та підприємницькі здібності школярів: основні аспекти / Л.М. Шевчук // Педагогічна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. – Вип.22 (1-2017). – Ч.1. – Кам'янець-Подільський, 2017. – с. 258-263.

53. Шевчук Л.М. Управлінсько-лідерські здібності молодших школярів: сутність та специфіка / Л. Шевчук. –Український педагогічний журнал. – 2016. – №6. – С. 18-22.

54. Шевчук Л.Н. Оптимизация работы над текстовой информацией как фактор повышения качества образования / Л.Н. Шевчук. // XI Міжнародна конференція «Стратегія якості у промисловості і освіті» (1-5 червня 2015 р., Варна, Болгарія: Матеріали. У двох томах. Том II. / Упор. Т.С. Хохлова, В.О. Хохлов, Ю.О. Ступак. – Дніпропетровськ-Варна, 2015. – С. 347- 351.

55. Шейнов В.П. Искусство убеждать. / В.П. Шейнов. – М.: «Издательство ПРИОР», 2000. – 304 с.

56. Яценко О. М. Лідерські якості в структурі складових компетентностей менеджерів / О. М. Яценко. // Молодий вчений. – № 6 (33). – 2016. – с. 496-501.